

УДК 376-056.264.015.3:159.923

***О.М. Гріньова
К.О. Кібальна***

**КОРЕКЦІЯ САМООЦІНКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗАЇКАННЯМ ЗАСОБАМИ
АКТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ**

У статті вивчаються проблеми формування самооцінки дітей з вадами мовлення. Представлено результати теоретичного аналізу й експериментального дослідження особливостей самооцінки дітей старшого дошкільного віку з заїканням.

Ключові слова: самооцінка, особистість, тривожність, мотиви, порушення мовлення, дошкільний вік, заїкання.

В статье изучаются проблемы формирования самооценки у детей с нарушениями речи. Представлены результаты теоретического анализа и экспериментального исследования особенностей самооценки у детей старшего дошкольного возраста с заиканием.

Ключевые слова: самооценка, личность, тревожность, мотивы, нарушения речи, дошкольный возраст, заикание.

Важливим аспектом психічного розвитку дитини є становлення у неї самооцінки, адже саме цей феномен психіки забезпечує регуляцію індивідом своєї діяльності та поведінки. Оскільки самооцінка лежить в основі формування самоставлень індивіда, то наявність у дитини чітких, повних і адекватних уявлень про себе є необхідною передумовою її особистісного зростання.

Сензитивним періодом для становлення самооцінки є старший дошкільний вік, в якому диференціюються ставлення дитини до себе і значущих інших, формується самооцінка успішності власної пізнавальної діяльності й міжособистісної взаємодії, що є важливою складовою формування особистісної готовності дитини до школи. Однак у роботах вчених (О.О.Косякова [1], В.І. Селіверстов [4], А.В.Ястребова [6] та ін.) підкреслюється думка про те, що формування самооцінки у дітей з порушеннями мовлення має свою специфіку і призводить до гальмування їх особистісного розвитку, що зумовлює

високу актуальність і соціальну значущість проведення досліджень з проблеми формування самооцінки у дітей з різними вадами мовлення.

Вивченню цього важливого феномену присвячені спеціальні дослідження значної кількості українських та зарубіжних вчених, які розглядали самооцінку як основний компонент самосвідомості людини, як оцінку самої себе, як обов'язкову умову реалізації самоконтролю та самовдосконалення. У роботах О.Я. Савченка самооцінка розглядається як оцінка людиною самої себе. На думку автора, самооцінка виконує регулятивну і захисну функції, є центральним компонентом "Я концепції" [3].

О. В. Винославська досліджує самооцінку як обов'язкову умову реалізації двох важливих станів регулятивної поведінки: самоконтролю та самовдосконалення: "... самооцінка - це усвідомлення власної ідентичності незалежно від зовнішніх впливів. Вона складається в процесі пізнання людиною себе..." [5, с. 278].

Складність і гетерохронність становлення самооцінки зумовлює актуальність вивчення даного феномену в віковому аспекті. Сензитивним періодом формування самооцінки є старший дошкільний вік. Вивченню специфіки самооцінки дітей дошкільного віку присвячені спеціальні дослідження О.Л. Кононко [2], О.Я. Савченка [3] та ін.

О.Я. Савченко висловлює думку про те, що самооцінка дитини значною мірою залежить від схвалення дорослих і формується шляхом засвоєння окремих оцінок дорослих щодо власних особистісних якостей, успішності в пізнавальній діяльності та міжособистісній взаємодії. Засвоєння і узагальнення оцінок значущих дорослих зумовлює становлення провідного новоутворення старшого дошкільного віку - самооцінки, яка проявляється в здатності дитини адекватно усвідомлювати і об'єктивно оцінювати власні фізичні, особистісні та розумові можливості [3].

За О.В. Винославською, самооцінка сприяє становленню самосвідомості: дитина починає глибше усвідомлювати свої дії та вчинки, поведінку взагалі, намагається відповідати вимогам дорослих до її поведінки й особистісних якостей. Важливою умовою формування адекватної самооцінки дітей старшого дошкільного віку є точна і аргументована оцінка діяльності, поведінки дитини дорослими. Оцінка дорослого повинна відігравати стимулюючу роль, мобілізувати зусилля дитини на отримання бажаного результату [5].

У роботах О.Л. Кононко досліджуються умови розвитку самооцінки дитини дошкільного віку. До таких умов автор відносить:

- сімейне та суспільне виховання відповідають індивідуальним особливостям дитини;
- сама дитина активно розкриває свої потенційні можливості;

- проходження дитини крізь наступні вікові етапи буде включати і доповнювати новоутворення, які були сформовані в попередні вікові періоди;

- реалізованими повинні бути ті можливості дитини, які найбільш актуальні та значущі для особистості, що розвивається;

- дитина має навчитися усвідомлювати та приймати ті вимоги, які йдуть із зовнішнього середовища і спрямовані на її розвиток [2].

Складність становлення самосвідомості дітей дошкільного віку зумовлює той факт, що при наявності значної кількості наукової літератури з цієї проблеми деякі аспекти залишаються мало розробленими. Одним із таких аспектів є самооцінка дітей з різними вадами мовлення, в тому числі із заїканням.

Як зазначає О.О. Косякова, тривалі емоційні переживання дитини із заїканням через свій дефект призводять до порушення системи міжособистісних стосунків дитини, а це, в свою чергу, - до патологічних форм поведінки й зниження ступеня соціальної адаптації і, як наслідок, гальмування самосвідомості в цілому, в тому числі - самооцінки [1].

У роботах О.О. Косякової [1], В.І. Селіверстова [4], А.В. Ястребової [6] вивчаються окремі аспекти формування самооцінки у дітей з вадами мовлення. На думку В.І. Селіверстова, становлення низької самооцінки у дітей із заїканням пов'язано з негативізмом або з фіксованістю на дефекті. Під цим поняттям автор розуміє узагальнений негативний "Я-образ" дитини через переживання свого дефекту.

Автор виділяє три ступені фіксованості дітей на своєму дефекті: нульовий (діти не відчують фрустрації від через усвідомлення порушень свого мовлення або навіть зовсім не помічають власних недоліків. Вони охоче вступають у контакт з однолітками і дорослими, знайомими і незнайомими людьми. У них відсутні елементи сорому або вразливості), помірний (діти відчують неприємні переживання у зв'язку з власним дефектом, приховують його, компенсуючи недоліки мовленнєвого спілкування за допомогою хитрощів. Однак усвідомлення цими дітьми свого порушення не призводить до постійного, важкого переживання власної неповноцінності), виражений (наявна стійка фіксація на своєму порушенні мовлення, діти глибоко переживають його. Для них властиве самоприниження, нав'язливі думки і стійкий страх мовлення) [4].

О.О. Косякова зазначає, що у дітей з порушеннями мовлення відзначаються пасивність, низька мовна активність, млявість, відсутність ініціативи, виражене відчуття заздрощів до успіхів інших дітей, пригніченість і відсутність ознак рольової поведінки. У роботах автора було виявлено, що в структурі переживань стосовно

мовленнєвого дефекту у дітей із заїканням найбільше виражена тривожність через техніку власного мовлення [1].

В.І. Селіверстов висловлює думку про те, що наявність мовленнєвого дефекту, в тому числі заїкання, у дошкільників зумовлює неадекватну самооцінку: відчуття своєї малоцінності, боязкості, невпевненості в своїх можливостях. Автор зазначає, що серед дошкільників з порушеннями мовлення в порівнянні із здоровими дітьми значно більше дітей з низькою самооцінкою, що, в свою чергу, зумовлює тривожність і невпевненість в собі. Водночас діти з вадами мовлення виявляють більшу, в порівнянні зі здоровими дітьми, обережність в оцінці власних особистісних якостей. Згідно з автором, самооцінка дошкільників з заїканням є нижчою й менш диференційованою, ніж у дітей з нормальним розвитком мовлення, однак пряма кореляція самооцінок немовленнєвих характеристик з тяжкістю дефекту відсутня. Автор також зазначає, що діти із заїканням пов'язують свій майбутній життєвий успіх переважно з можливістю подолання свого дефекту, а також самореалізацією в навчальній діяльності та міжособистісних стосунках [4].

Дослідження А.В.Ястребової показали, що у більшості заїкуватих дошкільників самооцінка характеризується недостатньою стійкістю і адекватністю (як завищена, так і занижена). Аналогічну тенденцію було виявлено при оцінюванні дошкільниками із заїканням успішності власної комунікативної діяльності. В цілому специфіку самооцінки дітей із заїканням автор пояснює своєрідністю контрольних оцінних дій. Це зумовлює необхідність впровадження спеціальної роботи з формування стійкої адекватної позитивної самооцінки у дітей старшого дошкільного віку з заїканням [6].

Таким чином, здійснений аналіз літературних джерел показав, що проблема самооцінки у фаховій психолого-педагогічній літературі не є новою. У роботах українських та зарубіжних вчених досліджуються різні аспекти даного феномену, особливості становлення самооцінки на різних вікових етапах, зокрема в сензитивному періоді - старшому дошкільному віці.

У ряді досліджень з спеціальної педагогіки та психології також підкреслюється думка про те, що становлення самооцінки у дітей з різними вадами мовлення має свою специфіку. Зокрема, автори підкреслюють, що у дітей з заїканням негативізм (під яким розуміють узагальнене негативне самоставлення дитини через стійкі переживання щодо свого дефекту) часто зумовлює низьку самооцінку, "позицію невдахи", що, в свою чергу, призводить до труднощів дитини в пізнавальній, зокрема, навчальній, діяльності, особистісному зростанні та міжособистісних стосунках. Однак, згідно з результатами аналізу

літературних джерел, було виявлено, що вивченню окремих аспектів самооцінки у дітей з заїканням присвячена лише незначна кількість наукових досліджень.

Таким чином, соціальна значущість і недостатня розробленість даної проблеми в психолого-педагогічній літературі зумовлюють необхідність проведення подальших експериментальних досліджень особливостей становлення самооцінки у дітей старшого дошкільного віку з заїканням.

З метою виявлення особливостей самооцінки у старших дошкільників із заїканням ми провели експериментальне дослідження на базі спеціальних ДНЗ №141 для дітей з вадами мовлення м. Києва і СКДНЗ №120 м.Кривого Рогу. У дослідженні приймали участь 48 дітей.

На констатувальному етапі даного дослідження ми використовували такі психодіагностичні методики: тест “Сходинки” В.Г.Шур, методику “Три оцінки” А.І. Ліпкіної для виявлення рівня самооцінки дітей, а також її стійкості; методику “Оціни себе” Є.І. Захарової для визначення найбільш значущих цінностей дітей старшого дошкільного віку. Оскільки особливості самооцінки дитини зумовлюють специфіку становлення її рівня домагань, то особливості даного феномену було виявлено за допомогою методики “Зможу чи ні?” А.В. Захарової.

Становлення самооцінки у дітей старшого дошкільного віку значною мірою обумовлюється оцінками значущих дорослих особистісних особливостей дитини, її успішності в різних видах діяльності. Оскільки в якості авторитетів для старших дошкільників, як правило, виступають батьки й вихователі, то за допомогою методики тест “Сходинки” В.Г. Шур нами було виявлено особливості ставлення батьків і вихователів ДНЗ до дітей з заїканням, а також особливості самооцінки старших дошкільників. За результатами використання даної методики було виявлено, що, на думку 4,17% учасників експерименту, батьківська оцінка їх особистісних якостей відповідає високому рівню, на думку 37,5% опитуваних - середньому. 58,33% дітей вважають, що батьки низько оцінюють їх особистісні якості та життєві успіхи. Таким чином, можна констатувати наявність у значної кількості опитуваних незадоволеної потреби в позитивному батьківському ставленні, що ускладнює формування позитивного “образу Я” і високої самооцінки у дітей з заїканням.

За таких умов, як показує практика, у дітей з вадами мовлення часто виникає потреба у схваленні іншими значущими дорослими, в якості яких виступають вихователі. Згідно з результатами методики “Сходинки” В.Г.Шур, також було виявлено, що, на думку 75,00%

учасників експерименту, вихователі ДНЗ високо оцінюють їх особистісні якості, на думку 20,83% дітей така оцінка відповідає середньому рівню, на думку 4,17% опитуваних - низькому. Таким чином, можна констатувати, що на думку переважної більшості старших дошкільників з заїканням, вихователі ДНЗ оцінюють їх значно вище, ніж батьки.

Виявлені значні відмінності в ставленні значущих дорослих - батьків і вихователів - до дітей з заїканням, а також той факт, що, на думку більшості опитуваних, батьківська оцінка їх особистісних якостей та поведінки не досягає високого рівня, ускладнюють становлення самооцінки старших дошкільників і можуть призводити до виникнення у них захисних механізмів. За результатами дослідження особливостей самооцінки дітей з заїканням за допомогою даного тесту було виявлено, що у 87,5% опитуваних самооцінка є високою, у 8,33% - відповідає середньому рівню, а у 4,17% дітей - низькому.

Одержані результати свідчать про те, що самооцінка більшості учасників експерименту є значно вищою за оцінку батьків і вищою за оцінку вихователів, що, на нашу думку, свідчить про її недостатню адекватність і може бути чинником виникнення захисних механізмів за типом заперечення або компенсації.

У старшому дошкільному віці в умовах підготовки дітей до школи зростає значення їх навчально-пізнавальної діяльності, яка є провідною в подальшому віковому періоді - молодшому шкільному віці. Тому з метою виявлення особливостей уявлень дітей про оцінку їх успішності в пізнавальній діяльності значущими дорослими (вихователями), як важливого чинника самооцінки дітей ми викорисовували тест "Три оцінки" А.І.Ліпкіної. За результатами даної методики було виявлено, що, на думку 75,00% дітей, правильною оцінкою їх роботи є завищена, на думку 25,00% дошкільників - справедлива. Дітей, які б вважали, що справедливою оцінкою їх роботи є занижена, не було виявлено. При цьому 87,50% опитуваних зазначили, що незаслуженій, однак позитивній оцінці вихователів вони щиро зрадіють і лише 12,50% дошкільників відповіли, що - не зрадіють.

Таким чином, результати проведення даної методики в поєднанні з результатами, одержаними за методикою "Сходинки" В.Г. Щур дають можливість констатувати, що прагнення зберегти загальну позитивну самооцінку старших дошкільників з заїканням в умовах низької батьківської оцінки їх позитивних особистісних якостей і життєвих успіхів зумовлює потребу дітей в підвищеній увазі й позитивному ставленні інших значущих дорослих, а саме - вихователів. А це, в свою чергу, призводить до неадекватних уявлень старших дошкільників про завищену позитивну оцінку їх пізнавальних досягнень вихователями

навіть якщо така оцінка не є заслуженою. Становлення недостатньо об'єктивної самооцінки старших дошкільників, в свою чергу, часто призводить до ускладнення формування навчально-пізнавальної мотивації, а також мотивації досягнення успіху, які є важливими чинниками навчальної успішності.

Недостатня адекватність самооцінки у дітей з заїканням зумовлює специфіку становлення їх рівня домагань. Особливості даного феномену нами було досліджено за допомогою методики "Зможу чи ні?" А.В. Захарової. За результатами даної методики високий рівень домагань було виявлено у більшості дітей (83,33% опитуваних), низький - у 16,67% старших дошкільників.

З метою уточнення адекватності рівня домагань дітей з заїканням за даною методикою учасникам експерименту було запропоновано поміркувати, чи впорається з таким самим складним навчальним завданням інша дитина з вищим, таким самим і нижчим рівнем пізнавальних умінь і навичок, ніж опитуваний. За результатами проведення даної методики було виявлено, що всі учасники експерименту вважають, що інша дитина, з вищим рівнем навчальної діяльності, ніж у опитуваних, впорається з таким самим завданням. Однак лише 12,50% опитуваних зазначають, що інший дошкільник, з таким самим рівнем навчальних вмінь, як і у опитуваного, впорається з запропонованим навчальним завданням. На думку переважної більшості опитуваних (87,50%), інша дитина, з таким самим рівнем навчальної успішності, як і у них, з завданням не впорається.

Одержані результати дають можливість констатувати суперечливість рівня домагань старших дошкільників з заїканням: на думку більшості дітей, вони здатні виконати складні навчальні завдання, однак інша дитина, з таким самим рівнем пізнавальних навичок, як і у них, на думку опитуваних, з запропонованим завданням не впорається. На нашу думку, такі результати обумовлюються тим, що особливості самооцінки дітей з заїканням зумовлюють суперечливість їх рівня домагань, який є недостатньо адекватним, завищеним. Натомість оцінки старших дошкільників щодо пізнавальних можливостей інших дітей є цілком адекватними.

Для визначення особливостей формування цінностей дітей старшого дошкільного віку ми використовували методику "Оціни себе" Є.І. Захарової. За результатами даної методики було виявлено, що учасники експерименту найбільш високо оцінюють свої як позитивні (поступливість, чуйність, охайність), так і негативні (нестриманість, злопам'ятність) якості. Водночас, до найменш цінних власних якостей (тобто, таких, від яких діти хочуть позбавитись), опитувані зарахували щирість, нерішучість і терпеливість.

Таким чином, можна констатувати, що суперечливість становлення самооцінки й рівня домагань, недостатня, на думку дошкільників, оцінка батьками їх здібностей і можливостей, призводить до негативних переживань дітей і, як наслідок, проблем в міжособистісних стосунках, які, в свою чергу, зумовлюють специфіку становлення цінностей у дітей з заїканням. Висока суб'єктивна значущість окремих негативних особистісних якостей (нестриманість, злопам'ятність) і водночас прагнення дітей позбавитись від деяких позитивних якостей на подальших вікових етапах може призводити до усталення виявлених негативних рис як особистісних якостей, а згодом - і якостей характеру.

Усе це зумовлює необхідність проведення психокорекційної роботи з оптимізації самооцінки у дітей старшого дошкільного віку з заїканням засобами активного соціально-психологічного навчання. Для вирішення цієї мети нами було розроблено авторський тренінг з оптимізації та підвищення адекватності самооцінки дітей з заїканням. Основними методами тренінгу було обрано ігротерапію, проєктивні малюнки, елементи музикотерапії, казкотерапії, психогімнастики тощо. Тривалість авторського тренінгу складає 2 місяці. Апробацію тренінгової програми було проведено на базі СКДНЗ №120 м. Кривого Рогу.

Результати проведення формувального експерименту підтвердили високу ефективність об'єктивізації самооцінки, рівня домагань та формування позитивного самоствавлення старших дошкільників з заїканням засобами активного сціально-психологічного навчання при дотриманні наступних психолого-педагогічних умов:

- використання різних прийомів психокорекції (ігротерапевтичних, казкотерапевтичних, арттерапевтичних) в комплексі;
- включення вихователів, логопедів, батьків (матерів) у психокорекційний процес і зміна їх ставлення до пізнавальних і соціальних можливостей дітей;
- проведення психологом та вихователями ДНЗ систематичної психолого-педагогічної просвіти батьків з проблеми особливостей пізнавального і особистісного розвитку дітей з заїканням та їх корекції.

Після проведення авторського тренінгу було проведено повторне діагностування особливостей самооцінки дітей з заїканням за допомогою тих самих методик, що використовувались на констатувальному етапі дослідження.

Повторне діагностування показало високу ефективність розроблених занять. Так, у дітей було виявлено значне зростання об'єктивності оцінювання власних особистісних якостей, пізнавальних і соціальних можливостей при збереженому позитивному самоствавленні. Також було виявлено значно більш позитивні

батьківські оцінки особистісних якостей і поведінки дітей, ніж до тренінгу, що підтверджує ефективність проведеної психологічної просвіти батьків, а також спільної участі батьків з дітьми з заїканням в розробленій психокорекційній програмі. Таким чином, отримані результати контрольного експерименту дозволяють стверджувати, що запропонована тренінгова програма є високоефективною і сприяє оптимізації самооцінки дошкільників із заїканням, гармонізації емоційного й соціального розвитку дітей.

Список використаних джерел

1. Косякова О.О. Логопсихология / Косякова О.О. – М.: Феникс, 2007. – 256 с.
2. Кононко О.Л. Чтобы личность состоялась / Кононко О.Л. – К.: Радянська школа, 1991. – 224 с.
3. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів / Савченко О.Я. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
4. Селиверстов В.И. Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия / Селиверстов В.И. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 208 с.
5. Психологія: Навчальний посібник / О.В. Винославська, О.А. Бреусенко-Кузнецов, В.Л. Зливков та ін. – К.: ІНКІОС, 2005. – 352 с.
6. Ястребова А.В. Коррекция заикания у учащихся общеобразовательной школы: Пособие для учителей-логопедов / Ястребова А.В. – М.: Просвещение, 1980. – 104 с.

The problems of preschool children self-estimation's development are researched in the article. The results of theoretic analysis and experimental investigation of self-estimation development's special features of elder preschool children with stutter dissability are represented.

Keywords: self-estimation, personality, self-estimation, uneasiness, motives, general speech dissability, preschool age, stutter.

Отримано 23.2.2012